

MEDLEMMER AV RESSURSGRUPPEN

Dato	Vår ref.	Deres ref.	Deres dato
27.04.00	98/568-71 HMH		

Referat fra møte i ressursgruppen for dialog mellom Romanifolkets Landsforening og Den norske kirke 26.april kl 10 til 13

Til stede: Fra RFL: Leif B. Larsen, Sandra Gustavsen, Brigitte Himberg, Lasse Johansen, Silje Steen, Linda Aleksandersen.
Fra Dnk: Erling Pettersen, Hans Morten Haugen

Sak 10/00: Godkjenning av innkalling og dagsorden

Det kom kommentarer fra RFL om at innkallingen var blitt sendt ut til flere enn dem som sitter i ressursgruppen. For øvrig kom det ingen innvendinger.

Vedtak: Innkalling og dagsorden til møtet 26.april godkjennes.

Sak 11/00: Godkjenning av referat fra møtet den 25.januar

Det ble presisert at uttrykket nevnt i sak 09/00 der det står at "Erling følger saken i forhold til personer som antas å ha en uheldig dobbeltrolle" viste kun til Aftenpostenjournalist Kurt-Jonny Olsen. For øvrig kom det ingen innvendinger til referatet.

Vedtak: Referat fra møtet 25.januar godkjennes.

Sak 12/00: Orientering om arbeidet i RFL - økonomiske rammer og informasjonsarbeid

Det ble orientert om noen av de seminarne som er blitt holdt:

Billighetserstatning: Myndighetene fastholder at det er RFL som må framskaffe den nødvendige informasjonen, men noen tatere har nå fått erstatning.

Fylkesseminar for Hamar for å gi sosial informasjon til ansatte i helse og skole. Her var det god deltakelse, men noe skuffende fra helse- og skolesektoren, som var målgruppen. Det er et mål om å arrangere flere slike fylkesvise møter.

I tillegg er det gjort et omfattende arbeid for å informere i skoler, og tilbakemeldingen er svært positiv. Det blir nå arbeidet mer i forhold til høyskolene, fordi det er en erkjennelse at det er for lite informasjon hos lærerne.

Samtalen handlet deretter mye om forholdet til de øvrige organisasjonene. Kommunal- og regionaldepartementet (KRD) har bedt om at RFL koordinerer de øvrige organisasjonene, og ønsker å holde primærkontakt med RFL. Dette har RFL mulighet til, men det er samtidig vanskelig, siden de øvrige organisasjonene ikke ønsker å ivareta et godt forhold til RFL. Det ble uttrykt ønske om at Dnk kontakter KRD for å gi sin forståelse av forholdet til RFL og relasjonene mellom de ulike organisasjonene. Det er klart at KRD ikke ønsker å gå inn i konfliktene, men må finne ut hvem de vil prioritere. Det ble understreket at RFL har gjennomført de prosjektene som er presentert, og at det er penger det skorter på for å få enda bedre arbeid gjennomført.

Dnk understreker at RFL gjennom det samarbeidet som er etablert har en langt større mulighet til å drive påvirkningsarbeid overfor Den norske kirke enn hva tilfellet er for noen av de andre organisasjonene. Det er også innlysende at en støtte fra Dnk kan være nyttig i forhold til KRD. Samtidig er det opplagt ting RFL og Dnk er uenige om, eksempelvis ny behandling på Kirkemøtet, men dette skal ikke ødelegge samarbeidet som er etablert.

Vedtak:

- a) RFL og Dnk understreker at samarbeidet med basis i Samarbeidsavtalen står fast.
- b) Dnk avklarer rollen til sentrale personer i den nye organisasjonen.
- c) Dnk orienterer om vår holdning i denne saken på Arbeidsutvalgsmøtene i Mellomkirkelig Råd og Kirkerådet i mai og juni.

Sak 13/00: Deltakelse på Riksmøtet til Svenska Kyrkan 15. og 16. juni

Det ble vist til invitasjonen fra Svenska Kyrkan, og den begynnende dialogen som er etablert i Sverige. Föreningen Räsandefolket er RFLs "søsterorganisasjon" i Sverige. RFL meldte positivt tilbake på deltakelsen av to personer på Riksmøtet, og Dnk skal også vurdere om hvem vi vil sende. Det ble reagert RFL på den framstillingen som Svenska Kyrkan ønsker, og det ble understreket at en beskrivelse av folket gjennom historien måtte være så bred som mulig, og ikke bare ta opp forholdet til Kirken.

Vedtak:

- a) RFL utnevner to delegater til Riksmøtet, og sender dette direkte til Svenska Kyrkan, men kopi til Kirkerådet/Mellomkirkelig råd.
- b) Dnk kommuniserer ønsket om å bevare et bredest mulig perspektiv i beskrivelsen av folket direkte til de ansvarlige i Svenska Kyrkan.

Sak 14/00: Minnestund på Ris Kirkegård 7.mai kl 15.00

Det ble redegjort for at Tor Vold nå er erstattet av Inger Nesvåg som ansvarlig ved Bispedømmekontoret. Det ble også orientert om at Trond Bakkevig, prost i Vestre Aker, vil holde en hilsen fra Dnk på minnestunden. I etterkant av arrangementet, blir det servering i menighetshuset.

Vedtak: Dnk sørger for informasjon til Bakkevig og Nesvåg i forkant av arrangementet. Hvordan medietarbeidet skal koordineres, må diskuteres nærmere arrangementet.

Sak 15/00: Minnestund på Alstadhaug Kirkegård 1.oktober.

Det er bekreftet at Ludvig Karlsen og Elias Akselsen vil delta, og det blir medvirkning fra den lokale menighet og prest.

Vedtak: RFL og Dnk tar ansvar i sine ulike sammenhenger for å informere om dette arrangementet.

Sak 16/00: Kirkemusikkfestivalen i Kristiansand 13. til 15. mai

Det blir et sterkere fokus på de norske forholdene ved seminaret. Seminaret foregår 13-16. Ved utstillingen skal det stå folk hele tiden og informere og svare på spørsmål.

Elias Akselsen skal medvirke ved gudstjenesten. Det er foreløpig ikke helt avklart hvor mange kunst-, bruks- og salgsboder som blir satt opp, men det er annonsert på hjemmesidene til RFL, og det er mange som har meldt interesse. I tillegg blir det omfattende deltakelse ved skolene.

Vedtak: Vi oppfordrer til alle om å delta på disse arrangementene, og kommer tilbake med en evaluering ved neste møte.

Sak 17/00: Vurdering av ytterligere informasjonsarbeid fra Den norske kirkes side.

Det ble i særlig grad pekt på muligheten til å gjøre kjent noe av forskningen, og informere i Dnks egne blader om arbeidet for å komme inn i skolene. Muligens kan noe av dette også brukes i forhold til konfirmanter.

Vedtak: Dnk støtter arbeidet til RFL og bidrar til å gjøre dette kjent.

Sak 18/00: Eventuelt / fastsetting av neste møte

Det kom ingen saker til eventuelt, men det ble fastsatt at neste møte skal finne sted i Glomdalsmuseet 8.juni kl 10 (evt 10.30), og at RFL skal diskutere forhold rundt dette møtet på sitt styremøte.

27.04.00 Hans Morten Haugen - ref

Utfordringer for det norske storsamfunnet i dag og i morgen – på bakgrunn av Norges forskningsråds delprogram om romanifolket¹

Bjørn Hvinden²

Innledning

I 1961 utkom et stort og påkostet bokverk, kalt *Kristenlivet i Norge*, redigert av kjente størrelser som Martin Ski³, Per Voksø⁴ og Egil Aarvik⁵. I forordet sies det at hensikten er å skildre den vidtfavnende innsatsen ”som hver dag gjøres av Den norske kirke med sine mange organer, av de frivillige organisasjoner innen denne kirke og av de mange frikirkelige samfunn”. I boken finner vi et lengre avsnitt om virksomheten til Norsk misjon blant hjemløse, forfattet av Aarvik, som samme år ble leder av Stortingets sosialkomite (Aarvik 1961: 266-269, 280-284). Dette ble skrevet i en periode da organisasjonen var på høyden av sin makt og innflytelse. Det er da heller ingen kritisk framstilling, men et rent hyldningskrift, for ikke si, propagandaskrift. Organisasjonen roses for sin virksomhet: ”... et av de store bidrag som på kristen basis er gjort for å løse omstreiferproblemet er Norsk misjon blant hjemløse” (s.280). Organisasjonen hevdes å representere ”det samlede som gjøres ad offentlig og privat vei for å løse omstreiferproblemet i dets nye former, og er således noe helt egenartet i vårt lands kristelig-sosiale arbeid.” (s.283).

Hvorfor komme trekkende med denne gamle boken? Jo, det at Norsk misjon blant hjemløse ble viet så mye plass i en bok om kristenlivet i Norge og på denne måten, forteller en god del

---

¹ Innlegg på seminar, Kirkefestspillene, Kristiansand, ”Storsamfunnets møte med Romanifolket”, 13.mai 2000.

² Professor, faglig koordinator for Norges forskningsråds delprogram om romanifolket (taterne), adresse: Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU, 7491 Trondheim (e-post: bjorn.hvinden@svt.ntnu.no)

³ Forfatter og pressmann, ledende skikkelse i pinsebevegelsen.

⁴ Presse- og forlagsmann, blant annet formann i Bispedømmerådernes fellelsråd/Kirkerådet 1970-78.

om det samfunnsmessige klimaet som gjorde organisasjonens virksomhet mulig. Oppslaget er tankevekkende av flere grunner:

For det første fjerner boken enhver tvil om at Norsk misjon blant hjemløse var - og ble oppfattet som - en integrert del av Den norske kirke, selv om organisasjonen formelt var en selvstendig og såkalt "frivillig" forening. Det var tette bånd mellom organisasjonen og resten av kirken, blant annet ved at lederne i Misjonen, fra Jakob Walnum og framover var ordinert som prester i Den norske kirke. Det er heller ingen ting som tyder på at resten av kirken så kritisk på organisasjonens virksomhet. Den gang som nå hadde Norge en statskirke. I tråd med dette påla Vergerådslovens paragraf seks lokale prester å være medlem av de vergerådene (Theiste 1925). Som sådan var norske prester i perioden fra 1897 og til begynnelsen av 1950-tallet med på å fatte de vedtakene som muliggjorde at et stort antall barn av romanifolket ble tatt fra foreldrene og plassert i institusjoner og fosterhjem (Pettersen 1997).

For det andre er det slående hvor enkelt og uproblematisk virksomheten til Norsk misjon blant hjemløse beskrives i boken om kristenlivet i Norge. Det kommer ikke fram mye tvil eller usikkerhet om rettmessigheten av tiltakene eller den kontroll- og assimileringspolitikken som organisasjonen satte ut i livet. Det tas rett og slett for gitt at det Misjonen holdt på med var rett og riktig. Som i Misjonens egne skrifter er det en selvgratulerende tone i beskrivelsen av virksomheten til organisasjonen. Samtidig understrekes det at den vil føre videre virksomheten langs de samme linjene som man hadde drevet så langt, underforstått at dens innsats ennå trengtes: "Den primære oppgave er fortsatt arbeidet med å løse det gamle omstreiferproblem, selv om dette problem etter hvert er blitt mindre av omfang" (s.283).

---

⁵ Pressemann, Kr.F.-politiker, leder av Stortingets sosialkomite 1961-65, sosialminister 1965-71.

For det tredje illustrerer formuleringene i boken hvor uryddig forholdet mellom offentlig og privat var i denne sammenhengen. Her var det ikke snakk om en arbeidsdeling, men et samrøre mellom offentlig og privat ansvar. I de senere årene har det såkalte "sivilsamfunnet", og deriblant frivillig virksomhet, internasjonalt blitt tillagt en økt betydning i politisk tenkning, men da har poenget nettopp vært at sivilsamfunnet må beholde sin autonomi for kunne representere *alternativer* og *korrektiver* til statlig styrt og offentlig drevet virksomhet (se for eksempel Cohen og Arato 1994).

Men det var ikke en slik rolle Misjonen blant hjemløse tok på seg. Helt fra stiftelsen i 1897 av det som da ble kalt "Foreningen til bekjempelse av omstreifervesenet", framhevet dens ledere at organisasjonens virksomhet *forutsatte* og *utfylte* den mangeårige politikken med kriminalisering, tvang og straff overfor romanifolket. Foreningens virksomhet var *ikke* ment å komme *i stedet for* tvangstiltakene. Det Misjonens stiftere i realiteten gjorde, var å argumentere at de offentlige tvangstiltakene ville bli mer effektive gjennom de tiltakene som organisasjonen ønsket å sette i verk og få offentlig støtte til. Offentlige og private tiltak skulle gjensidig utfylle hverandre (Indst. S. Nr. 111 1897: 276).

Foreningens forløper og inspirator, presten og folkelivsgranskeren Eilert Sundt (1863/1974: 369), hadde i 1863 etterlyst bygging av flere tvangsarbeidshus for å plassere medlemmer av romanifolket. Da presten Jakob Walnum (1896: 9) på 1890-tallet tok opp igjen arbeidet til Sundt, tilrådet han på samme måte bygging av flere tvangsarbeidsanstalter. Både han og de senere lederne av organisasjonen understreket hvor viktig det var å få på plass og bruke tvangsbestemmelsene i Vergerådsloven av 1896, senere Barnevernsloven av 1953, og Løsgjengerloven av 1900 (Carlsen 1922, 1924, 1928, Lyngstad 1947). Senere kritiserte

Misjonens ledere ved flere anledninger myndighetene for at de ikke mer konsekvent og gjennomført brukte de mulighetene for tvangstiltak som lå i lovverket (Pettersen 1999: 26).

I resten av innlegget vil jeg ta utgangspunkt i det vi i dag vet om den politikken som det norske storsamfunnet førte overfor romanifolket størstedelen av 1900-tallet. Gjennom en rekke fagbøker⁶ og artikler, forskningsrapporter, medieoppslag, skjønnlitteratur og teater er denne politikken og dens virkninger blitt beskrevet utførlig, særlig i løpet av de siste ti årene. I økende grad har også medlemmer av romanifolket selv lagt fram sine erfaringer fra og oppfatninger av politikken, slik som Harald Franz Viborg Marthinsen har gjort det her i dag.

Det behøver ikke lenger å herske usikkerhet om hva hovedlinjene i politikken besto i og hvilke følger den fikk for store deler av romanifolket. Riktignok har kretser som selv var aktive i Misjonen eller som sto denne nær, dels søkt å rettferdiggjøre de tiltakene den sto for, dels bortforklart, reist tvil om eller bagatellisert de erfaringene som medlemmer av romanifolket høstet i møtet med organisasjonen, som for eksempel overgrep og misbruk ved Svanviken og institusjonene (jf. Austvik 1998, korrespondanse fra Austvik m.fl. til Mellomkirkelig råd og Kirkerådet etter Kirkemøtetvedtaket i 1998, og Austvik 1999). Disse kretsene har også hevdet at Misjonens ledere stod for en annen politikk, enn den som den vitterlige satte ut i livet. For eksempel har en tidligere generalsekretær i Misjonen hevdet at Misjonens ledere bidro til å begrense antall tvangssteriliseringer (Fodstad 1999: 71, mens Norges forskningsråds delprogram har dokumentert at Misjonens ledere tvert imot tok initiativ til og presset fram et betydelig antall steriliseringer.

---

⁶ De bidragene som kom til å spille størst rolle i 1990-tallets debatt var skrevet av Britt Karin Larsen, Ragnhild Schlüter og Olav Rune Ekeland Bastrup.

Jeg er i dag mest opptatt av de utfordringene som ligger i forlengelsen av det vi nå vet om den politikken som ble ført overfor romanifolket. Denne politikken hadde røtter langt tilbake i tid.

Jeg vil komme inn på tre spørsmål:

- Hva lå bak den hardhendte, brutale og til tider nådeløse politikken som ble satt ut i livet overfor romanifolket?
- Hvordan var forholdet mellom kirkelige kretser, sentrale myndigheter og flertallsbefolkningen på dette området?
- Hvordan bøte på de skadene som denne politikken forvoldte, og hva bør et oppgjør med denne politikken innebære?

Hvorfor denne politikken?

Det finnes ikke et enkelt og greit svar på hvorfor romanifolket så lenge fikk rettet en så undertrykkende og kontrollerende politikk mot seg. De forklaringene som gjennom tidene oftest har vært lansert, har lagt skylden på romanifolket selv; *de* skulle ha opptrådt eller levd på en måte som krevde inngrep fra storsamfunnets side. Men selv om slike forklaringer har vært aldri så utbredt og populære, forblir de like skjeve og forkastelige. Derfor er det mer fruktbart å spørre hva det var ved det norske flertallssamfunnet og dets rådende verdier, normer og virkelighetsoppfatninger som gjorde at romanifolkets livsform og kultur ble opplevd som så problematisk, ja, rent ut sagt som en provokasjon. La meg stikkordsmessig nevne noen slike trekk ved det norske samfunnet:

- **Et samfunn av en stedbunden landbruksbefolkning:** Romanifolket møtte den norske flertallsbefolkningen i en tid da landet i all hovedsak var et bondesamfunn. De aller fleste var bundet til arbeid på gård, småbruk eller husmannsplass for livet. Det var et spredtbygde land med dårlige veier, ingen offentlige transportmidler og i en tid da reising til lands og

vanns var tidkrevende, slitsomt og ikke farefritt. Det var i vesentlig grad en selvbergingsøkonomi, med begrenset handel, kjøp og salg. Det var få egentlige byer og tettsteder av noen størrelse. I dette bondesamfunnet representerte romanifolket gjennom reisingen og de tjenestene de tilbød en sterk kontrast til den måten som flertallet levde og virket på. Romanifolkets fri livsstil kan ha gitt grobunn for misunnelse. Noen enhver kan ha drømt om å bryte opp fra et lukket og innestengt bygdesamfunn.

- **Et samfunn med samhold bygd på likhet og gjenkjennelighet:** Sammenlignet med mange andre land i Europa var de naturgitte mulighetene for å bygge opp stor rikdom mindre i Norge. Selvfølgelig fantes det noen storbønder, skogbaroner og væreiere, men likevel var forskjellene i levestandard ikke så store som i andre europeiske land. Vi må tro at stedbundetheten sammen med relativt små ulikheter i inntekt og levemåte skapte et samfunn der identitet og samhold mellom folk i stor utstrekning var basert på at en var like og kjente for hverandre. I dette bildet utgjorde romanifolket og dets særegne kultur og språk noe annerledes og fremmed; de ble "de andre". Romanifolket var ikke alene om bli plassert i en slik rolle, den skjebnen rammet også det samiske folk, kvenene og skogfinnene.
- **Et samfunn dominert av en religion og en luthersk statskirke:** Skal vi tro de overleveringene som finnes, ble romanifolket av makthaverne forbundet med en ukristelig, for ikke si hedensk, levemåte. Makthaverne, særlig kirkens menn, framholdt at barn ikke ble døpt, ikke fikk kristendomsopplæring i skolen, ikke ble konfirmert, at de voksne levde sammen som ektefeller uten å være gift ("konkubinat"), og at familiene gjennom reisingen unndro seg den sosiale påvirkningen som lå i å tilhøre en lokal menighet av fastboende. Selv om romanifolkets levemåte og avstand til den offisielle

kristendommen delvis kunne være en følge av at folkegruppen hadde blitt satt utenfor samfunnet og kirkefellesskapet, ble dette brukt til å begrunne en misjonerende innsats overfor romanifolket. Men overtalelse og frivillighet ble ikke sett på som tilstrekkelig. For eksempel ble voksne satt i tukthus for å gjennomgå forberedelse til konfirmasjon (Sundt 1852/1974: 69, Carlsen 1922: 10).

- **Et lydrike som skulle bli en nasjon:** Etter 1814, særlig fra midten av 1800-tallet og godt inn på 1900-tallet skulle Norge skulle bygges som nasjon. I dette patriotiske prosjektet var det vesentlig å fremme det enhetlige, sammenbindende og felles norske. I dette bildet representerte ulike kulturelle og nasjonale minoriteter som samefolket, kvenene og romanifolket støy. Derfor ble det ansett som nødvendig å sette i verk ulike tiltak for fornorsking og assimilering for disse gruppene. I nasjonsbyggingen ble det "ekte norske" særlig knyttet til mer eller mindre romantiske bilder av bøndenes levemåte og kultur, slik disse ble framstilt og rendyrket gjennom folkemuseer, folkemusikk, folkeeventyr, bondefortellinger, bunader, bygdebøker, osv. I disse bildene kom romanifolket til å tillagt en perifer rolle, og deres bidrag i det gamle bondesamfunnet ble nærmest usynlig.⁷
- **Et samfunn som skulle styres og moderniseres:** Statlige myndigheter har åpenbart alltid ønsket å kunne styre og kontrollere befolkningens atferd, selv om evnen til å gjøre dette ikke alltid har vært så stor. Mot nyere tid vokste statsapparatet og fikk større kapasitet, og bedre veier og transportmidler økte mulighetene for å utøve kontroll. Særlig utover 1900-tallet sluttet en å se på samfunnsutviklingen som styrt av naturmessige krefter, slump og tilfeldigheter, og heller som noe kunne planlegges og styres gjennom sentrale beslutninger og virkemidler. Særlig ble sosialdemokratiet bærer av troen på at det gode liv for folk flest

---

⁷ Ennå kan man på norske bygdetun finne redskap og husholdningsutstyr som med all sannsynlighet er laget av tater, men hvor dette ikke blir opplyset for publikum.

kunne oppnås gjennom planlagte moderniseringstiltak, for eksempel ved å premiere fraflytting fra utkantene til mer sentrale strøk, fremme strukturrasjonalisering og nedleggingen av mindre bruk og bedrifter, ved å etablere store nøkkelbedrifter, og gjennom en samordnet sosial-, arbeidsmarkeds- og helsepolitikk. Arvehygienske tiltak slik de ble muliggjort og regulert gjennom steriliseringsloven av 1934, var ett av flere uttrykk for denne troen på sosial ingeniørvirksomhet. Generelt synes det ikke som om sosialdemokratiet i egenskap av regjeringsbærende parti over tretti år hadde særlig sans for romanifolket som frie og selvstendig næringsdrivende. Snarere arbeidet sosialdemokratiet for at Norge skulle bli et folk av lønnsarbeidere i et ordnet og velregulert samfunn. Arbeiderbevegelsens idealer om likhet og utjevning kom i praksis til å bety et press i retning av likeartethet og konformitet. I dette bildet representerte ulike minoriteter som romanifolket livs- og ervervsformer nærmest ugress som en burde få fjernet.

Utover dette var det åpenbart - den gang som nå - forskjellige skillelinjer innad i flertallsbefolkningen. I alle fall tre grupper av befolkningen kunne ha særinteresser som de gjerne ville holde fram som allmenninteresser. Eller sagt med andre ord, de kunne av ulike grunner se seg tjent med å framsette offentlige beskyldninger om romanifolket, eller framsette påstander om utilbørlig eller urimelig framferd fra deres side overfor myndighetene:

- **Bondestanden:** En talefør og velrepresentert gruppe var åpenbart bøndene som i alle fall lenge var romanifolkets viktigste motparter og kunder. Det var mange nyanser i dette bildet: På den ene siden hendte det nok at noen var misnøyd med en handel eller tjenester de kjøpte av medlemmer av romanifolket. På samme tid er det grunn til å tro at mange tilhørende folket nøt stor respekt og anerkjennelse fra bøndenes side, som dyktige

håndverkere og personer som forente viktige kunnskaper, godt håndlag og praktiske ferdigheter. Dette var ressurser som trengtes og som ble etterspurt i de lokalsamfunnene romanifolket besøkte på reisene sine.

- **Handelsstanden:** Handlende eller forretningsfolk tilhørende flertallsbefolkningen kunne åpenbart oppfatte romanifolkets omførselshandel som en utidig og plagsom konkurranse, som de helst så stoppet.
- **Presteskapet:** En tredje gruppe var de av kirkens menn som oppfattet romanifolket som en mark for egen misjonerende innsats. I høyere grad enn i de fleste andre europeiske land med omreisende folkegrupper stod det i Norge fram såkalte "moralske entreprenører" med bakgrunn i kirkelige kretser og med et sterkt engasjement på dette området. De var "moralske entreprenører" i den forstand at de rettet søkelys på det de så som farer for samfunnets moral, og knyttet denne trusselen til bestemte befolkningsgrupper. De påståtte farene var lite håndfaste, av typen "moralsk smitte" eller "svekking av samfunnets moralske ryggrad". Som andre moralske entreprenører satte de seg i spissen for tiltak som skulle bekjempe denne påståtte trusselen mot samfunnets moralske orden (Jamrozik og Nocella 1998: 66-68). Med Sundt som forløper og Walnum og senere ledere av Misjonen som oppfølgere fikk Norge over lang tid en pågående pressgruppe som holdt fram en spesiell, kristent-inspirert oppfatning av romanifolket i norsk offentlighet. Som jeg skal utdype om et øyeblikk vant de da også i all hovedsak politikernes og embedverkets støtte til de vidtgående tiltakene som de anså som nødvendige, ut fra sin oppfatningen av romanifolket.

I denne forstand var Misjonen og dens virksomhet viktig, men jeg har her prøvd å få fram at Misjonens rolle som pådrivere kan ikke *alene* forklare hvorfor politikken mot romanifolket ble som den ble i Norge. Det var også en del andre betingelser til stede som gjorde at Misjonen fikk så sterkt gjennomslag for sine tiltak, samtidig som disse tiltakene ikke eksisterte i et tomrom, men skulle utfylle ulike statlige tvangstiltak.

Hvordan var forholdet mellom kirke, sentrale myndigheter og flertallsbefolkningen?

(1) **Kirkelige kretser:** Ut fra det som allerede er nevnt skulle det være ganske tydelig hva som var posisjonen til kirkelige kretser, med Norsk misjon blant hjemløse i spissen. Sjelden ble dette formulert så entydig som i de uttalelsene pastor Knut Myhre, daværende styrer på Svanviken arbeidskoloni, kom med til ukebladet *Aktuell* i 1963:

”Det vi gjør, sier han, er bevisst å utrydde et folks egenart, deres språk, deres livsform. Vi prøver å løsrive dem fra forbindelsen med slekten, som de tidligere har følt seg knyttet til med sterke bånd. Vi prøver å gi dem eiendom og forpliktelser, vaner og behov som ikke lar seg forene med den omstreifertilværelsen de har vært vant til og som deres forfedre har levet gjennom århundrer. Det er en radikal framgangsmåte og vi må riktignok spørre oss: Har vi rett til det. Norsk misjon blant hjemløse er heldigvis ikke i tvil om svaret, fortsetter bestyreren. Vi *har* rett. For de små barnas skyld tar vi oss den retten ... Vi må se den kjensgjerning i øynene at de av barna som ikke blir tatt hånd om i et fastboende miljø, går en meget vanskelig og temmelig sikkert en ulykkelig tilværelse i møte. Derfor ser vi det ikke bare som vår rett, men som vår kristenplikt å drive dette arbeidet. Dette er den rent sosiale begrunnelsen for arbeidet, sier pastoren til slutt. Men som et kristent misjonsselskap er det selvsagt et hovedmål

for oss å føre disse menneskene inn i det kristne samfunnet. Og med slike siktemål kan vi naturligvis ikke bøye oss verken for etnologisk-antikvariske hensyn eller for romantiske forestillinger om "det frie livet på landeveien" (Bjørn 1963: 23).

Det er ingen grunn til å anta at Misjonens ledere som Walnum, Carlsen eller Lyngstad mente noe annet når de brukte kortere men like negative ladede formuleringer som "kampen mot omstreifervesenet" (Walnum 1896: 7), "løsningen av omstreiferproblemet" (Carlsen 1925: 206), "omstreiferuvesenets avskaffelse" (Carlsen 1928: 171), "å få slutt på omstreiferplagen" og "stansse omstreiferlivet" (Lyngstad 1947: 47, 52).⁸ Uansett ordvalg og uttrykksmåte dreide det seg om å få bort romanifolket som en egen og distinkt folkegruppe i det norske samfunnet.

(2) Sentrale politiske myndigheter: Hvor stod sentrale politiske myndigheter i forhold til dette? Det kan ikke være herske noen tvil om at datidens norske samfunnselite ganske enstemmig var sterkt kritisk og fordømmende til romanifolkets livsform og kultur. Eilert Sundt, Jakob Walnum og senere ledere i Misjonen skapte ikke disse negative oppfatningene, men nørte opp under dem og lanserte – som vi har sett – nye tiltak for å ta barn fra foreldre og tvangsbosette familier. Allerede i 1892 – før Walnum hadde kommet på banen med sin plan – hadde et enstemmig Storting vedtatt en henstilling til regjeringen om å klargjøre hva som kunne gjøres for å få til – som det ble sagt – "en mer gjennomgribende innskrækning i fantevæsenet" (St.forh. 1892).

Da Stortinget behandlet forslaget fra Walnum i 1897, var talerne meget klare i sine uttalelser. Det ble snakket om "et samfundsonde", "en skam for vårt land", "en sand plage" (St.forh. 1897: 634-638). Etter innstilling fra Kirkekomiteen bevilget da også Stortinget det foreslåtte

beløp til oppstartning av de tiltakene Walnum hadde foreslått (selv om beløpet i første omgang ble stilt til rådighet for Regjeringen, jf. Indst. S. Nr. 111 1897). Dette ble starten på en nitti års periode med store statlige bevilgninger til Misjonen og dens virksomhet. Hvert år behandlet Stortinget søknad om bevilgning for neste år på grunnlag av en rapport fra organisasjonens virksomhet i foregående år. De årlige bevilgningene gjør - sammen med rosende omtaler av Misjonens virksomhet i budsjettinnstillinger og under budsjettdebattene – det klart at organisasjonen hadde landets høyeste politiske organ bak seg.

I løpet av de tiårene som fulgte etter 1897 ble Misjonen i meget vid utstrekning overlatt ansvaret for å sette ut i livet den offentlige politikken overfor romanifolket, framfor alt på områder som bortsetting av barn og tvangsbosetting. I dette arbeidet fikk Misjonen stor makt, ja nærmest frie hender. Men det var statlige norske myndigheter som ga Misjonen frie hender. Det var statlige myndigheter som så gjennom fingrene med de tilfellene av overgrep og misbruk ved Misjonens institusjoner som ble kjent i samtiden. I denne forstand kan det ikke herske noen tvil om hvem i siste omgang hadde ansvaret for den mangeårige virksomheten til Misjonen.

Det var også det norske storting som innførte de lovene som muliggjorde Misjonens særtiltak overfor romanifolket. Jeg minner om noen eksempler:

- Vergerådsloven av 1896 er allerede nevnt. I 1953 erstattet Barnevernsloven Vergerådsloven. Da Stortingets sosialkomite avga sin innstilling om den nye Barnevernsloven, ble det ikke på noen måte stilt kritisk spørsmål til målet med politikken på dette området. I stedet slo komiteen kort fast ”En bør på enhver måte søke å få

---

⁸ Så sent som i 1951 brukte Barnevernkomiteen uttrykket ”bekjempelsen av omstreiferondet”. Blant medlemmene av komiteen var daværende prost Ingvald B. Carlsen, tidligere generalsekretær i Norsk misjon

[omstreiferbarna] assimilert i samfunnet” (Innst. O.XIII 1953: 16). Å assimilere betyr som kjent å smelte sammen og gjøre lik. Kort sagt, romanifolket skulle opphøre som en egen og distinkt folkegruppe. Den nye loven førte til noen tilpasninger fra Misjonens side, men i hovedsak fortsatte den sin virksomhet etter de samme linjene som før (Pettersen 1997, 1999, Sandvik 1999).

- Både vergeråds- og barnevernlov ga stort rom for skjønnsmessige vurderinger. For eksempel skulle det i følge Vergerådslovens paragraf en vurderes om et barn var eller kunne bli ”vanvørdet [ikke tatt vare på], mishandlet eller sedelig forkommet”. Denne uklarheten og åpenheten visste Misjonens ledere å utnytte når de stadig tok initiativ til og presset på for at kommunale myndigheter skulle fatte vedtak om at barn skulle tas fra foreldrene og overlates i Misjonens varetekt. Om lag 1500 barn ble på denne måten splittet fra familie og slekt, og dermed sitt eget folk.
- Gjennom paragraf syv i Løsgjengerloven av 1900 gav Stortinget lovhjemmel for å tvangsbosette de reisende som ikke kunne overbevise politiet eller eventuelt domstolen om at de hadde lovlig erverv. Her la lovgiverne opp til en svært restriktiv tolking av hva som var ”lovlig erverv”. I følge paragraf tre skulle det dreie seg om erverv av ”regelmessig art”. Med henvisning til lovforarbeidene heter det i en samtidig kommentarutgave av loven: ”En omstreifer ... vil i regelen ha et lovlig erverv å skylde på – han kan si at han er hesteskjærer, blikkenslager, handelskar eller lignende – allikevel er han den samme farlige personen. Det er bare skalkeskjul det erverv han påberoper seg. For at han skal gå fri må det altså kreves at ervervet er av regelmessig art (jf. Ot.forh. 1899-1900 side 938)” (Hartmann 1923: 18). Det siteres også direkte fra lovproposisjonen:

---

blant hjemløse.

”Hvad særlig omstreiferne angaar maa det kunne forutsættes at domstolene efter sin kjendskap til deres livsforhold vil være i stand til paa rette maate at vurdere en paastand om at de ernærer sig ved haandværk eller smaahandel som erfaringsmæssig ikke er synderlig andet end et paaskudd til at tigge” (Ot.prp.nr. 14 – 1914 side 12 (Hartmann 1923: 19-20).”

I denne sammenhengen hører det med i bildet at Stortinget i løpet av 1900-tallet også vedtok lover som i praksis gjorde det vanskeligere og ikke lettere for medlemmer av romanifolket å utøve lovlig erverv eller næringsvirksomhet som reisende. For eksempel foreslo regjeringen i 1935 å gjøre det ulovlig å bruke hest i forbindelse med reising og næringsvirksomhet (Ot.prp. nr.3 1935). Forslaget fikk flertall i Odelstinget, men ble forkastet med en stemmes overvekt i Lagtinget (St.forh. 1935). Forslaget ble fremmet igjen i 1950 (Ot.prp. nr.56 1950), og det ble vedtatt av Stortinget i 1951 (Innst.O.VIII 1951, St.forh. 1951). Først i 1974 ble lovforbudet opphevet, og da var regjeringens argumenter dels at forbudet var diskriminerende, dels at det var blitt så få som fortsatt reiste; med andre ord, en ganske så tvetydig begrunnelse: ”Departementet meiner at føresegna kan verta tolka som diskriminering av ei folkegruppe. Slik livsførsle som føresegna har for auga, er elles ikkje vanleg lenger, så forbudet tener snautt noko føremål heretter” (Ot.prp. nr. 27 (1973-74).

Samlet sett skulle det dermed heller ikke være grunn til å være usikker på hvordan sentrale norske myndigheter forholdt seg til romanifolket. Vibeke Løkkebergs film fra Svanviken tidlig på 1970-tallet satte i gang en prosess som førte til at den lenge rådende politikken overfor romanifolket ble lagt om. Debatten i kjølvannet av filmen kom til å bryte den tilsynelatende brede offentlige enigheten om den omfattende særomsorgen som hadde blitt folkegruppen til del. Stortingets diskusjon av Torild Skards interpellasjon i 1975 viste likevel

at det da ennå var mange som forsvarte særtiltakene (St.forh. 1975). Men diskusjonen førte til at Solheimsutvalget ble nedsatt i 1976, og etter at det hadde avgitt sin innstilling (NOU 1980: 42), ble særomsorgen og støtten til Norsk misjon blant hjemløse avviklet i løpet av 1980-tallet.

(3) Flertallsbefolkningen: Hva med den alminnelige opinion? Hva har folk flest ment om romanifolket? Det foreligger åpenbart ikke meningsmålinger som forteller hva et representativt utvalg av flertallsbefolkningen tenkte eller følte om romanifolket på ulike tidspunkter. Men mye taler for at romanifolket ble møtt med blandede eller ambivalente oppfatninger. Det er allerede pekt på at mange medlemmer av romanifolket var høyt verdsatt og respektert som dyktige hestefolk, handverkere, handelsfolk, musikere og kunstnere. Men på samme tid ble det framsatt mange klager og beskyldninger mot reisende folk, som også direkte eller indirekte rammet medlemmer av romanifolket. Det ble skapt mange slags forestillinger, myter og vandrehistorier om hva reisende skulle ha gjort og hvordan de var. Som jeg antydte foran kunne det åpenbart være de som hadde en egeninteresse i å bringe slike myter og historier videre. Den omfattende og langvarige fordømmende framstillingen og behandlingen av reisende folk fra myndighetenes og kirkelige kretsers side har høyst sannsynlig bidratt til å holde vedlike og forsterke slike fordomsfulle og stereotype oppfatninger av reisende folk i Norge. Uansett årsaker bør vi ikke undervurdere styrken og gjennomslaget av negative eller i alle fall tvetydige forestillinger om romanifolket i store deler av flertallsbefolkningen. I alle fall tre typer av hverdagserfaringer tilsier det:

- En god del av dem som har blitt intervjuet i forskningssatsingen til Norges forskningsråd har kviet seg mot å la naboer, kolleger og andre utenforstående få vite at de er av romanibakgrunn. De har framholdt at dette ville kunne få negative følger, for eksempel at

barna ville bli ertet eller plaget av klassekamerater og nabounger. Noen har vært åpne om sin identitet andre steder tidligere, og de har høstet slike negative erfaringer. Andre som har giftet seg med noen som ikke selv har hatt bakgrunn i romanifolket, har fått negative reaksjoner fra svigerfamilien (Bjerkan og Dyrli 1999).

- En god del medlemmer av romanifolket møter fremdeles diskriminering eller urettmessig forskjellsbehandling i hverdagen, for eksempel ved å bli nektet plass på campingplasser, enten åpenlyst gjennom oppslag eller mer fordekt ved at det blir sagt at alle plasser er opptatt eller bortbestilt (se også Gudbrandsdølen Dagningen 1999).
- Det er åpenbart mange gamle myter og stereotypier som lever videre i beste velgående blant folk flest, og som aktualiseres når samtalen kommer inn på reisende folk eller romanifolket. Hva menes med myter og stereotypier om en befolkningsgruppe? Jo, det er fortellinger som tar utgangspunkt i en påstått hendelse eller episode, men som forstørrer, forvirrer, overdriver og generaliserer det som skal ha skjedd, og som hevder at den påståtte handlingen er typisk eller karakteristisk for mer eller mindre alle medlemmer av denne befolkningsgruppen. Min erfaring er at nesten alle med bakgrunn fra landsbygda i Norge og som er over 40-50 år, har sine egne fortellinger av denne typen, om møter med medlemmer av romanifolket sett fra den fastboende befolkningens side.

Hvordan bøte på de skadene som er gjort – hva bør et oppgjør med fortidens politikk innebære?

Over tid har det høyst sannsynlig vært et vekselspill mellom det kirken har stått for, den politikken som myndighetene har ført og de strømmingene og meningene som har forekommet

innen den fastboende flertallsbefolkningen overfor romanifolket. Både kirke, sentrale myndigheter og vi – folk flest – har et ansvar for den måten romanifolket har blitt behandlet på i det norske samfunnet.

(1) Kirkens ansvar: Samtidig – og det er viktig å understreke – er det meget uheldig hvis disse tre partenes ansvar blandes sammen, slik det skjedde i vedtaket på Kirkemøtet i Bergen november 1998. Følgende formulering kom inn i vedtaket etter et benkeforslag: ”Vårt folk ber ei skam vi ikkje kan gå vidare med” (Kirkemøtesak 12/98). Det er vanskelig å tolke denne formuleringen som noe annet enn en ansvarsfraskrivelse for de handlingene kirken og kirkelige kretser har stått for. Jeg håper flertallet av medlemmene av kirkens organer innser det, og at de sørger for at saken reises på nytt og at det blir fattet et klart vedtak hvor kirken beklager og ber om tilgivelse for *kirkens* ansvar for og delaktighet i behandlingen av romanifolket. Det er vesentlig at den dialogen som har kommet i gang mellom kirken og romanifolket fortsetter og utvikles videre, men jeg er redd denne prosessen vil kunne bli tung og i verste fall stoppe helt opp, dersom ikke kirkemøtet omgjør sitt vedtak fra 1998.

(2) Statlige myndigheters ansvar: Daværende kommunal- og regionalminister Ragnhild Queseth Haarstad kom 11.februar 1998 med en offisiell beklagelse for den uretten som norske myndigheter har gjort mot romanifolket opp gjennom historien: ”På vegne av norske myndigheter beklager jeg sterkt fortidas overgrep. Noe lignende må aldri skje igjen. Norske myndigheter har mye å skamme seg overfor romanifolket. Det skulle være nok å nevne stikkord som Svanviken arbeidskoloni, tvangssterilisering og tvangsplassering av barn” (Haarstad 1998). I forbindelse med Stortingets ratifisering av Europarådets rammekonvensjon om nasjonale minoriteter samme år ble det gjort klart at romanifolket har rett til formell status som nasjonal minoritet (jf. St.prp. nr.80, 1997-98).

Men da statsminister Kjell Magne Bondevik (2000: 3) i nyttårstalen 1.jan. i år nevnte grupper som hadde krav på oppreisning og kollektiv erstatning, framholdt han bare den jødiske minoritet og samefolket, samtidig som han på vegne av den norske stat beklaget den diskriminering og urettferdighet krigsbarna har vært utsatt for. Men han nevnte *ikke* romanifolket. Dette var meget påfallende og beklagelig. Det bidro til å skape tvil om hvor helhjertet sentrale myndigheter har tatt et oppgjør med den tidligere politikken, og de virkelig vil dra de praktiske følgene av et slikt oppgjør.

Storingsrepresentant Erling Folkvords Dokument 8-forslag om oppreisning, erstatning og anerkjennelse for romanifolket ble gitt en foreløpig og delvis behandling av Stortinget i desember 1996. Både oppreisnings- og erstatningsdelene av forslaget er fremdeles i høyeste grad aktuelle og må komme opp til ny behandling i Stortinget. Anerkjennelsesdelen er nok delvis ivaretatt gjennom Stortingets tilslutning til rammekonvensjonen om nasjonale minoriteter, men det er ennå et åpent spørsmål om hvordan denne vil bli fulgt opp i praksis. Tatt i betraktning at en offentlig og offentlig sanksjonert politikk over en lang periode aktivt hindret og vanskeliggjorde en utøvelse av romanifolkets tradisjonelle livsform og kultur - og dermed bidro til å svekke videreføringen av denne – må dagens norske myndigheter sies å ha et tungt moralsk ansvar for å støtte og lette den sosiale og kulturelle gjenreisningsprosessen som er startet opp i romanifolket og som Ragnhild Schlüter har vist til. La meg kort peke på noen påkrevde tiltak:

- **Støtte til kulturelle tiltak:** Staten må bevilge økonomisk støtte til romanifolkets egne bestrebelser på å bevare, videreutvikle og styrke romanikulturen, for eksempel språk,

handverks-, kunst- og musikktradisjoner. Annen støtte til folkegruppens egenorganiserte tiltak bør også gis, for eksempel når det gjelder å utvikle sosiale møteplasser.

- **Kollektiv, fondsbasert erstatning:** Staten bør utarbeide og etablere kollektive former for erstatning for den uretten som er gjort mot romanifolket. Dagens ordning med såkalt "billighetserstatning" er rent individuell. Den fører til at den enkelte tvinges til å rippe opp i gamle sår og er på mange måter nedverdiggende, snarere enn å fremme oppreisning og selvspekt. Både for samefolkets og den jødiske minoritetens del har myndighetene lansert kollektive svar på fortidens overgrep i form av fond. Det må tilsvarende i forhold til romanifolket lages en fondsordning som forvaltes på en fleksibel og ubyråkratisk måte, både til beste for den enkelte som direkte eller indirekte ble berørt av særtiltakene og særomsorgen, og for kollektive tiltak for folkegruppen eller deler av den.
- **Faglig ekspertbistand til dem som har blitt rammet av politikken:** Staten må stille midler til rådighet for advokathjelp og faglig bistand til dem som ble påført helsemessige skader og sosiale problemer på grunn av tidligere mishandling og overgrep, for eksempel ved Misjonens institusjoner eller offentlige skoler og institusjoner. Også de rammedes nærmeste må har rett til slik hjelp og bistand.
- **Mer kraftfull bekjempelse av dagens diskriminering:** Staten må langt mer kraftfullt og systematisk bekjempe de fordommene og den hverdagsdiskrimineringen som folk ennå opplever, for eksempel fra reiselivsnæringens side, og tilfeller av slik diskriminering må påtales, anmeldes og straffes.

- **Opplysning og undervisning for å fremme respekt og solidaritet:** Staten har også et stort ansvar for å gi folk flest bedre kunnskap, bidra til skape større bevissthet og bearbeide gamle og overleverte nedvurderende holdninger i befolkningen. Staten har en plikt til å fremme forståelse, respekt, solidaritet og toleranse i forhold til etniske og nasjonale minoriteter. Deriblant må myndighetene må sørge for at skolen gir obligatorisk undervisning om de ulike mindretallsgruppene i Norge, deriblant romanifolket og dets historie og situasjon. Medlemmer av romanifolket må trekkes inn i denne undervisningen, slik det allerede har blitt høstet gode erfaringer med.

(3) Ansvaret til den enkelte: Og hva med alle oss andre – som verken representerer kirke eller sentralmyndigheter, men er deler av flertallsbefolkningen? Vi bør på hver vår post presse for at kirke og myndigheter får ført oppgjøret med fortidens politikk overfor romanifolket til veis ende, gjennom de fora og organisasjoner vi inngår gi. Videre bør det være et ansvar for hver enkelt av oss å bekjempe gamle myter og stereotypier, både de vi selv bærer på og de som finnes i vår omgangskrets, blant familie, venner og kolleger. Vi må bistå hverandre med å utvikle et mer bevisst og reflektert forhold til etniske og nasjonale minoriteter, om de nå finnes i Norge eller i andre land. Igjen bør forholdet være grunnet på prinsippet om gjensidig forståelse, respekt, solidaritet og toleranse. Som kjent befinner roma- og sintigrupper i mange europeiske land seg i en ekstrem utsatt situasjon, med forfølgelse og utestenging. Jeg viser her til den nylig offentliggjorte rapporten fra Høykommisæren for nasjonale minoriteter under Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa, Max van der Stoel (2000). Her dokumenteres det at diskriminering, overgrep og utstøtning er grunnleggende trekk ved romaerfaringen i store deler av Europa. *Vårt ansvar* kan både dreie seg om øve press på disse landenes myndigheter for at deres politikk og behandling av minoritene blir lagt om, for

eksempel gjennom Amnesty International, og på norske myndigheter når det gjelder vårt lands politikk overfor asylsøkere og flyktninger fra disse gruppene og landene.

Rapporter fra Norges forskningsråds delprogram om romanifolket

Bjerkan, Lise og Dyrliid, Linda (1999) *Om likhet, likeverd - og annerledeshet. Et antropologisk blikk på taternes historie*, forskningsrapport, Trondheim: NTNU, Institutt for sosialantropologi.

Fodstad, Hjørdis (1999) *Erfaringer fra tvangssterilisering*, forskningsrapport, K-serien nr.2-99, Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi.

Haave, Per (2000) *Sterilisering av tatere – en historisk undersøkelse av lov og praksis (1934 - 1977)*, forskningsrapport, Oslo: Norges forskningsråd (under trykking).

Pettersen, Karen-Sofie (1997) *En kvalitativ studie av tiltak rettet mot barn av tatere i perioden 1914 - 1986*, forskningsrapport, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Trondheim: NTNU.

Pettersen, Karen-Sofie (1999) *Forholdet mellom Norsk misjon blant hjemløse og sentrale myndigheter på området barnevern*, forskningsrapport, Trondheim: NTNU, Institutt for sosiologi og statsvitenskap.

Sandvik, Anne Berit (1999) *Kampen om barna. Personer av taterslekts erfaringer fra barne- og skolehjem*, forskningsrapport, K-serien nr.1-99, Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi.

Andre henvisninger

Austvik, Agnar (1998) *Folket som reiste - og forsvant; om fanter og fantemisjon*, AgA-bok, Seim.

Austvik, Agnar (1999) "Kirken og taterne", leserinnlegg, *Vårt Land*, 5.jan. 2000.

- Barnevernkomiteen (1951) *Innstilling fra Barnevernkomiteen I Lov om barnevern*, Komiteen oppnevnt ved kongelig resolusjon 7.november 1947.
- Bastrup, Olav Rune Ekeland (1993) *El Jucan. Asfaltens sønn. Historien om fakirens liv*, Aschehoug, Oslo.
- Bastrup, Olav Rune Ekeland og Sivertsen, Aage (1996) *En landevei mot undergangen. Utryddelelsen av taterkulturen i Norge*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Bjørn, Finn (1963) "Her slutter vandringen", *Aktuell*, nr.3, 19.jan., 20-23.
- Bondevik, Kjell Magne (2000) "Årsskiftet 1999/2000", *Pressmelding fra Statsministerens kontor*, 1.jan. 2000.
- Carlsen, Ingvald B. (1922) *Et hjemløst folk*, Kristiania: Luthers bokmission/Norges kristelige studenterbevægelse.
- Carlsen, Ingvald B. (1925) "Brødrene Hersleb og Jakob Walnum", *Norvegia Sacra: Kilder og studier til Norges kirkehistorie*, 180-209.
- Carlsen, Ingvald B. (1928) "Omstreifersaken i Norge", *Socialt arbeid*, 2, 165-172 (Social håndbok for Norge).
- Cohen, Jean L. og Arato, Andrew (1994) *Civil society and political theory*, Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Dokument nr. 8:62 (1995-96) Forslag fra stortingsrepresentant Erling Folkvord om at staten skal gi oppreisning til taterne som gruppe og erstatning til tatere som har vært utsatt for etnisk rensing eller andre overgrep begått av statlig myndighet eller av noen annen som har handlet på statens vegne og om at staten skal anerkjenne taternes rettigheter som etnisk minoritetsgruppe, *Stortingsforhandlinger 1995-96*.
- Gudbrandsdølen Dagingen (1999) Campingvert anmeldt. Viste bort tatere.

Hartmann, Carl (1923) *Lov om løsgjengeri, betleri og drukkenskap av 31.mai 1900 med lov om forandringer i samme av 9. Mars 1918*, utgitt med anmerkninger av Carl Hartmann, Kristiania: Grøndahl & Søns forlag.

Haarstad, Ragnhild Queseth (1998) Regjeringen beklager overgrep mot romanifolket, *Pressemelding fra Kommunal- og regionaldepartementet*, 11.febr. 1998.

Indst. S. Nr.111 (1897) Indstilling fra Kirkekomiteen angaaende forskjellige bevilgninger til fattigvæsenet, bevilgning til frivilligt arbeide til modvirken af omstreifervesenet samt angaaende private andragender om bidrag i lignende øiemed, *Storthingsforhandlinger i aaret 1897*, sjette del, 275-281.

Innst. O. VIII (1951) Tilråding frå landbruksnemnda til lov om brigde i dyrevernlova, *Stortingsforhandlinger 1951*.

Innst. O. XVII (1953) Innstilling fra sosialkomiteen om Lov om barnevern, *Stortingsforhandlinger 1953*.

Jamrozik, Adam og Nocella, Luisa (1998) *The sociology of social problems. Theoretical perspectives and methods of intervention*, Cambridge: Cambridge University Press.

Kirkemøtesak 12/98 (1998) Arbeidet med menneskerettar i Den norsk kyrkja – saksorientering, protokoll, <http://www.kirken/no/vedtak/>

Larsen, Britt Karin (1991) *En gang var vi som vinden. Samtaler med en norsk minoritet*, Tiden Norsk Forlag, Oslo.

Lyngstad, Oscar (1947) *Landeveiens folk i Norge. Kort oversikt over omstreifernes historie og Norsk misjon blant hjemløse 1897-47*, Oslo: Norsk misjon blant hjemløse.

NOU 1980: 42 Omstreiferne. Deres situasjon og samfunnets hjelpetiltak overfor dem.

Ot.prp. nr. 3 (1935) Angående utferdigelse av en lov om vern av dyr, *Stortingsforhandlinger 1935*.

Ot.prp. nr. 56 (1950) Om brigde i dyrevernlova, *Stortingsforhandlinger 1950*.

Ot. prp. nr. 27 (1973-74) Lov om dyrevern, *Stortingsforhandlinger 1973-74*.

Schlüter, Ragnhild (1990) *De reisende - en glemt minoritet*, Levanger: Høgskolen i Nord-Trøndelag.

Schlüter, Ragnhild (1992) "Kriminalisering av det reisende folket i Norge", *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*, 1, 200-213.

Schlüter, Ragnhild (1993) *De reisende. En norsk minoritets historie og kultur*, Ad Notam Gyldendal, Oslo.

St.forh. (1892) Ang. spøragsmaal om indskrækning af fantevæsenet, Forhandlinger i Stortinget 16.mars 1892, *Stortingsforhandlinger 1892*, syvende del, 198-202.

St.forh. (1897) Ang. bevilgning til modvirken om omstreifervesenet, Forhandlinger i Stortinget, 29.april 1897, *Stortingsforhandlinger 1897*, 634-638.

St.forh. (1935) Lov um dyrevern, Forhandlinger i Odelstinget 6.mai, og Forhandlinger i Lagtinget 20. & 25. Mai, *Stortingsforhandlinger 1935*, åttende del.

St.forh. (1951) Brigade i dyrevernlova, Forhandlinger i Odelstinget 21.juni, , *Stortingsforhandlinger 1951*, åttende del.

St.forh. (1975) Interpellasjon fra rer. Torild Skard om å bedre omstreifernes sosiale kår og lette deres integrering i samfunnet, Forhandlinger i Stortinget, nr. 481, 23.april 1975, *Stortingsforhandlinger 1975*, 3715-3729.

St.prp. nr.80 (1997-98) Om samtykke til ratifikasjon av Europarådets rammekonvensjon av 1.februar 1995 om beskyttelse av nasjonale minoriteter.

Stroel, Max van der (2000) *Report on the situation of Roma and Sinti in the OSCE area*, The Hague: Organization for Security and Co-operation in Europe, High Commissioner on National Minorities.

Sundt, Eilert (1852-65/1974) *Fante- eller landstrygerfolket i Norge*, Oslo: Gyldendal.

Theiste, J. Schaan. (1925) *Lov om behandling av forsømte barn av 6.juni 1896 med tilleggslover av 17.juni 1907, 2.juli 1915 og 9.juni 1922*, med anmerkninger og henvisninger utgitt av J. Schaan. Theiste, Oslo: J. M. Stenersens forlag.

Walnum, Jakob (1896) "Plan for arbeidet blant omstreiferne", i Dokument nr.100 Angående arbeidet blant omstreiferne, *Storthingsforhandlinger 1896*.

Aarvik, Egil "I barmhjertighetens tjeneste", i Ski, Martin, Voksø, Per og Aarvik, Egil (red.) *Kristenlivet i Norge*, Oslo: Norsk kunstforlag.

